

УДК 316.6

І.О. СВЯТНЕНКО

СОЦІАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ТІЛО: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено дослідженню проблеми впливу соціокультурних чинників на формування образів тіла як складової перформативної поведінки.

Ключові слова: тіло, образи тіла, схема тіла, гендер, соціологія тіла, епістемологія тіла.

Постановка наукової проблеми. Однією з ключових характеристик, що визначають розвиток сучасної соціології, є проблематизація тілесності й розвиток тілесно орієнтованої епістемології, що дає змогу долати обмеженість позитивістсько-раціоналістичного підходу [1–6].

Сучасна соціологія успадкувала від антропології ряд фундаментальних положень, пов'язаних із соматичною проблематикою, серед яких, насамперед, варто виділити такі: 1) тілесністю зумовлений цілий комплекс обмежень, але в ній також закладений потенціал, що може бути ефективно реалізований у процесі соціокультурного розвитку. Наприклад, у біологічних потребах їжі та сексу закладені певні обмеження (людина може їсти різноманітну їжу, але робить це в обмеженій кількості; кількість статевих актів та їх тривалість на добу також є обмеженою); 2) сексуальний потяг суперечить соціокультурним вимогам. Наприклад, бажання реалізувати сексуальний потяг щодня суперечить стереотипу вступати в статеві стосунки з особливого приводу або в певні дні; у харчовій поведінці існують множинні обмеження на повсякденне споживання делікатесів у звичайні дні (згідно зі стереотипом, їх треба споживати тільки на свята або з особливого приводу); 3) реакція на “природні” факти зумовлена статтю реципієнта. Наприклад, у споживацькій поведінці жінок з розщепленим гендером часто реалізується вибір так званих “пустих продуктів” (різні солодощі, булочки, тістечка), які не несуть ніякої цінності для організму, тоді як чоловіки з маскуліним гендером частіше купують так звані фундаментальні продукти для організму (м'ясо, рибу, вершкове масло тощо) [6].

У соціології проблеми, пов'язані з тілом людини, довгий час залишалися на периферії, оскільки у фокусі дослідників перебували, насамперед, загальні риси еволюції індустріальних капіталістичних суспільств, що розвивалися в напрямі раціоналізованого, бюрократизованого і відчуженого соціального порядку, при якому традиційні моделі й варіанти суспільної взаємодії замінено більш раціональними й інструментальними соціальними інститутами.

Проілюструємо це наочним прикладом. Майстер, який виконує ремонтні роботи в умовах капіталістичної цивілізації, змушений на основі виставлених йому термінів виконувати свою роботу на шкоду власному організму, не беручи до уваги свої тілесні потреби. Водночас майстер, який працює в умовах доіндустріального суспільства, може з більшою ймовірністю дозволити собі виконувати цю саму роботу без особливого поспіху та ігнорування власних органічних потреб. У доіндустріальному суспільстві умови майстра мають перевагу над умовами замовника, а в індустріальному – навпаки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано вирішення наукової проблеми. У класичному визначенні М. Вебером основних типів соціальної дії відсутні будь-які уявлення про природно-біологічні її передумови, тобто про тілесність як чинник дії. Формування теоретико-методологічних засад і категоріального апарату соціології, здійснюване М. Вебером, Г. Зіммелем, Е. Дюркгеймом, Т. Парсонсом, В. Парето, К. Мангеймом, йшло за зразком економіко-правової сфери. П. Хьорст та П. Вуллі стверджували: “Соціологи завжди енергійно заперечували важливість генетичних, фізичних та індивідуально-психологічних чинників у соціальному житті людей. Цим вони посилювали й теоретично осмислювали традиційну для Заходу опозицію природи і культури. Соціальні стосунки можна навіть трактувати як заперечення природи” [11, с. 23].

У цих словах простежується традиційне для соціології несприйняття будь-яких різновидів тілоцентризму, який ставить соціальну адаптивність індивідів у залежність від складної взаємодії їх біологічних якостей, впливів оточуючого соціального середовища та результуючого образу тіла.

Унаочнимо це положення ілюстративним прикладом. Сім'я з трьох осіб (батько, донька, мати) на рівні гендерної ідентичності мають три гендери: батько – фемінізований, мати – маскулінізована, донька – розщеплена. Розщеплення доньки пов'язане з тим, що спостерігаючи за поведінкою батьків, вона при їхньому розщепленні не може ідентифікувати себе з жодним із них (ні з батьком, ні з матір'ю).

Під впливом праць представниць радикального фемінізму в соціології з'явилося уявлення про те, що визначення соціального статусу значною мірою зумовлюється формами презентації тіла в соціальному просторі [11, с. 70–80]. Вивчаючи специфіку естетичних смаків різних соціальних класів, П. Бурдьє у праці 1984 р. доходить висновку, який виразно демонструє чіткий взаємозв'язок між тілом і соціально-класовою належністю: “Смак, або культура класу, що стала вродженою, тобто культура інкорпорована, сприяє формуванню тілесних характеристик класу. Цей інкорпорований принцип класифікації керує всіма формами інкорпорування, вибирає й модифікує все, що тіло любить, не любить і фізіологічно або психологічно асимілює. Звідси випливає, що тіло слід безумовно визнати матеріалізацією класового смаку” [12, с. 190].

Це теоретичне положення може бути унаочненим за рахунок прикладів. Візуальне спостереження за тілесними конституціями українських чиновників у ЗМІ показує, що серед них значна більшість має пікноморфну структуру тіла. Ця структура тіла виступає своєрідною матеріалізацією класового смаку, що знаходить своє вираження в ненормованих корупційних практиках та нерозрізняваному (з точки зору моралі) ставленні до соціальної дійсності [14].

Другим прикладом може слугувати тип тілесної конституції такого представника нижчого класу України, як шахтар. Серед шахтарів при відповідному контент-аналізі фото- й відеоматеріалів можна спостерігати як переважаючий астенічний тип конституції. Така тілесна структура цілком відповідає низькому рівню життя, виснажливій праці, алкоголізації та соціальної приниженості цієї соціальної групи [15].

Фундатор теорії соціальної драматургії І. Гофман хоча й не висунув теорії тілесності, звернув увагу на важливість тіла у формуванні “соціального фасаду особистості” та утвердженні індивіда в соціумі як на соціальній сцені. У розроблених дослідником концепціях тіло відіграє перформативну функцію. Незаперечним вважається вплив праць І. Гофмана на сучасні напрями теорії соціальної драматургії, прихильники яких визнають значущість соціологічного тлумачення тілесної символіки в процесах символічної інтеракції [7; 16]. На теоріях соціальної драматургії вибудовуються сучасні розробки в галузі візуальної аналітики та соціології візуального символізму [16].

Наведемо ілюстративний приклад. Серед певної частини викладачів вищої школи є широко представленим візуальний стереотип, у якому перевага в одязі має віддаватися класичному стилю (костюму, краватці, класичному взуттю, черевикам). На рівні оцінки цього стереотипу стає очевидним зв'язок між стилем одягу і оцінкою студентами та колегами розумових здібностей і моральних якостей викладача (чим інтелектуально і морально серйознішим є викладач, тим частіше він має віддавати перевагу класичному стилю. Якщо викладач віддає перевагу спортивному стилю (наприклад, шортам, кросівкам та футболці), то його образ сприймається як несерйозний з погляду професійної етики та ненадійний з точки зору інтелектуальної розвинутості).

Е. Гідденс присвятив певну увагу “мові тіла” в підручнику із соціології в розділі, присвяченому аналізу мікросоціальної поведінки [2, с. 91–94]. Тілоцентризм у соціології сформувався під впливом філософії життя Ф. Ніцше, феноменології Е. Гуссерля та М. Мерло-Понті, теорії “технік тіла” М. Мосса, фігураційної соціології Н. Еліаса, ідей М. Фуко щодо “політики тіла”, психосоматичної медицини В. фон Вайцеккера, загальної тенденції “тілоцентризму” у філософії пост структуралізму [8, с. 10]. Важливе значення для розвитку соціології тілесності на початку XXI ст. має ідея щодо причетності тіла людини (як єдності фізіологічної та культурно-історичної тілесності) до змін у соціальному світі через власні прояви і репрезентації цих змін у символічних структурах соціального простору [8, с. 5].

Це положення може бути проілюстроване таким прикладом. У християнстві існує ряд етичних заборон, які пов'язані зі споживанням наркотиків. Водночас у частині східних релігійних напрямів (наприклад, у тантричному буддизмі) споживання наркотиків, навпаки, всіляко заохочується (це стосується різних релігійних ритуалів, зокрема тантричного сексу). Такі заборони й заохочення пов'язані з різною духовною спрямованістю християнства і тантричного буддизму (християнські духовні практики спрямовані на очищення свідомості й Богопізнання, тоді як духовні практики тантричного буддизму орієнтовані на створення змінених станів свідомості, що й означає її “забруднення”).

Метою статті є побудова описово-демонстраційної схеми впливу соціуму на образи тіла. Завданнями статті у зв'язку з вищесказаним, є такі: а) здійснити огляд соціологічних теорій, пов'язаних із проблематикою впливу соціальності на тілесність; б) навести унаочнюючі демонстраційні приклади впливу соціальності на тілесність у перформативній поведінці.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено дослідженню проблеми впливу соціокультурних чинників на формування образів тіла як складової перформативної поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Тіло завжди є частиною соціального світу, “вмонтованою” в нього, яка одночасно і створює цей світ, детермінує його відносини, сенси та структури. Наприклад, зайняття різноманітними видами спорту, що пов'язані зі складними руховими композиціями (спортивна гімнастика, біатлон, динамічні єдиноборства), з часом через роботу над тілом сприяють формуванню тілесного рельєфу. Останній на тілесному рівні відповідає психічній організації з розвинутим диференціюючим (аналітичним) мисленням. З іншого боку, види спорту із простими руховими композиціями гіпотетично менше сприяють такому розвитку диференціюючого мислення (прості рухові програми не потребують “розумного тіла”) [16, с. 89].

Серед проблем, пов'язаних із тілом, що досить активно розробляються в сучасній соціології, варто виділити в окрему групу питання, пов'язані з “медикалізацією” тіла та впливом хвороб на демографічні й соціальні процеси. Так, Д. Брумберг проаналізував значне поширення нервових хвороб та розладів (істерія, анорексія, агорафобія тощо) наприкінці ХІХ ст. з точки зору трансформації механізмів соціального контролю, у контексті посилення впливу медицини на мораль та суттєвих змін у взаємовідносинах між приватним і громадським, сім'єю та соціумом, чоловіками та жінками тощо [14].

Так, сучасні топ-моделі часто мають захворювання на анорексію в результаті постійних дієт, недоїдання та психологічних проблем у сім'ї. Оскільки вони виступають носіями еталонної тілесності, то, відповідно, задають моду на певну форму тіла серед великої кількості жінок. У результаті наслідування моди на чоловікоподібне тіло у жінок відбуваються

ся зміни в психіці та гендерній ідентичності. Соціальні наслідки цього виявляються у вигляді соціальної маскулінізованості жіноцтва. З часом у постіндустріальному суспільстві зменшується кількість фемінних жінок, на противагу маскулінним, кількість яких зростає.

Усе частіше предметом наукових студій стає феномен соціального конструювання тіла як компоненти “соціокультурного поля”, засобу символічної взаємодії, “мети споживання” й естетичного об’єкта водночас.

Відвідування спортзалу сприяє розвитку тіла та підтриманню його в тонусі, який стає основою для інтенсифікації розумової діяльності, а через неї відбувається зворотній вплив на тіло. Але це можливо за умов відсутності шкідливих звичок та постійної роботи над собою як у фізичному, так і в духовному вимірі.

Особливе місце в соціологічних студіях тілесності займає гендерна проблематика. Гендерний підхід виходить із твердження про те, що природних, генетично закладених рис та особливостей у людини немає. Тіло та його органи не мають функціонального значення, сутність тіла є суто соціальною, історично сформованою, а отже, тіло піддається конструюванню і трансформаціям. Гендерний напрям у соціології утвердив тезу про неприпустимість дуалістичного підходу до тіла й свідомості.

Наприклад, продуктивна духовно-практична робота потребує від тіла достатньої кількості енергії. Цю енергію людина може отримати, наприклад, у результаті постійних занять спортом, які покращують тонус і, відповідно, сприяють підвищенню рівня енергійності, що є необхідною для постійної духовно-практичної роботи. Отже, постійне тримання тіла в тонусі дає можливість постійно тримати в тонусі свідомість, а отже, і здійснення духовно-практичної роботи.

Розглядаючи капіталістичну культуру, можна простежити в ній формування репресивного ставлення до драйвів (капіталістичне виробництво змушує людину придушувати власні бажання на користь виробничій дисципліні). Апологетика виступає системою раціоналістичних аргументів, що має на меті довести істинність тієї чи іншої релігії, системи вірувань чи поглядів. Відповідно, апологет – це особа, що розробляє таку систему, захищає певну систему поглядів за допомогою логічної, раціоналістичної аргументації. Стосовно соціології тіла можна вести мову про апологетику тілесної епістемології. Тілесна епістемологія – це система раціоналістичних аргументів, що має на меті довести істинність системи поглядів щодо зв’язку між психічним, тілесним і соціальними рівнями організації особи та суспільства.

Висновки. Тіло досить часто ставало об’єктом боротьби між різними соціальними теоріями, що претендували на здобуття контролю над установленням нормативів і критеріїв прийнятності тих чи інших тілесних проявів – культурної, політичної, естетичної, медичної (в усіх випадках мова заходила про легітимізацію та соціальне маркування одних тілесних практик і маргіналізацію й засудження інших).

Наприклад, тютюнопаління як тілесна практика (девіантна) подавалася в кінематографі 40–60-х рр. ХХ ст. як соціально-усереднена поведінка, що була притаманна дорослим людям. Це призвело до легітимізації цієї шкідливої звички серед молоді. Протилежна тенденція спостерігалась у кінематографі 80-х рр. ХХ ст., у якому почали діяти відповідні цензурні обмеження, так що персонажі із папіросами, цигарками та люльками почали зникати з екранів, тобто маргіналізуватись і засуджуватись. Інша ситуація була пов'язана із сексом на телеекранах. У ті ж 40–60-ті рр. ХХ ст. сексуальність була маргіналізованою темою для кінематографа, а у 70–80-ті рр. ХХ ст., коли з'явилась порнографія, сексуальність була легітимізована як тілесна практика. Отже, тілесно орієнтований підхід у соціології фокусує увагу на тілесній організації людини як істоти соціальної, на тому, якою мірою специфіка соціальних відносин залежить від людської тілесності, її функціональних особливостей та культурно-історичної зумовленості.

Список використаної літератури

1. Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность : сб. науч. статей / [под ред. Е.Р. Ярской-Смирновой]. – Саратов : Научная книга, 2007. – 527 с.
2. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 698 с.
3. Введение в гендерные исследования : учеб. пособ. для студентов вузов / [И.В. Костикова и др. ; под общ. ред. И.В. Костиковой]. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 235 с.
4. Кутырев В.А. Философия трансгуманизма / В.А. Кутырев. – Нижний Новгород : Нижегородский университет, 2010. – 85 с.
5. Массовая культура: современные западные исследования / [ответ. ред. и предисл. В.В. Зверевой ; пер. с англ.]. – М. : Фонд научных исследований “Прагматика культуры”, 2005. – 339 с.
6. Лич Э. Культура и коммуникация: логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии / Э. Лич. – М. : ИНФРА, 2001. – 443 с.
7. Романов П. Социология тела и социальная политика / П. Романов, Е. Ярская-Смирнова // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2004. – Т. VII. – № 2. – С. 115–137.
8. Степанов М.А. Опыт мышления тела: к эпистемологии Дитмара Кампера : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук : спец. 09.00.00 / М.А. Степанов. – СПб., 2011. – 25 с.
9. Тернер Б. Современные направления развития теории тела / Б. Тернер // Thesis. – 1994. – Вып. 6. – С. 137–167.
10. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М. : Альта, 1996. – 260 с.
11. Body matters: essayson the sociology of the body / [ed. by S. Scott, D. Morgan]. – London : Falmer Press, 1993. – 256 p.
12. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste / P. Bourdieu. – London : RoutledgeandKeganPaul, 1984.
13. Brown N.O. Love’s Body / N.O. Brown. – New York : Random House, 1966.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?um=1&hl=uk&client=opera&tbo=d&channel=suggest&biw=1600&bih=777&tbm=isch&sa=1&q=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96+%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8&oq=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C>

%D0%BA%D1%96+%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8&gs_l=img.3...6809.15608.0.16720.22.17.1.4.4.0.261.1268.12j1j1.14.0...0.0...1c.1.XBVMhg2OF5I.

15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?q=%D1%88%D0%B0%D1%85%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%96&hl=uk&client=opera&hs=ff1&tbo=u&channel=suggest&tbn=isch&source=univ&sa=X&ei=4tT5UNnMF4iMtQaCuoG4AQ&ved=0CC8QsAQ&biw=1600&bih=777>.

16. Романенко Ю.В. Механізми символічної інтеракції в комунікаціях, політиці, мистецтві: візуально-аналітичний та соціосимволічний аспекти : монографія / Ю.В. Романенко, Л.О. Сکیدін. – 2-е вид., перероб., доп. і оновл. – К. : ДУІКТ, 2011. – 301 с.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2012.

Святненко І.А. Социальность и ее воздействие на тело: к постановке проблемы

Статья посвящена исследованию проблемы влияния социокультурных факторов на формирование образов тела как составляющей перформативного поведения

Ключевые слова: *тело, образы тела, схема тела, гендер, социология тела, эпистемология тела.*

Svyatnenko I. Sociality and its effects on the body: the formulation of the problem

The article investigates the impact of sociocultural factors on the formation of body image as part of performative behavior.

Key words: *body, body image, gender, sociology of the body, epistemology body.*